

ZUTPHEN

*Nieuwsbrief monumentenzorg,
archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*

Mo **NU** mentaal

▶▶▶ Verdwenen poorten
en torens
gevisualiseerd

▶▶▶ De 'Vliegloods'

▶▶▶ Paltprijs 2003

augustus 2004, nr. 9

Verdwenen poorten en toren

De afgelopen jaren zijn er in de binnenstad van Zutphen regelmatig straten op de schop gegaan. Meestal ging het om de vervanging van de riolen, waarbij ook de bestrating werd vernieuwd. Tijdens het grondwerk in de straten vond er een intensieve archeologische begeleiding plaats. Er valt immers in een diepe riolsleuf veel te zien en te leren van de opbouw en de ouderdom van de straten en andere zaken die aan het licht komen.

▲ **Sloop Blanckentoren en Reinmakerstoren, 1854** Tek. coll. Stedelijke Musea Zutphen

Zo werden dikwijls oude straatniveaus van houten stammetjes of veldkeien uit de 13e en 14e eeuw gevonden. Een van de meest tot de verbeelding sprekende vondsten zijn de resten van de Zutphense bakstenen stadsmuur uit de Middeleeuwen. En omdat het vaak om grondwerk in de middeleeuwse uitvalswegen van de stad ging, werden regelmatig restanten van de stadspoorten en torens ontdekt.

Bij drie van dergelijke projecten is besloten om de ligging van de poorten en torens in het plaveisel van de nieuwe bestrating te visualiseren door middel van een afwijkende kleur straatsteen. De visualisatie werd bekroond met het aanbrengen van drie hardstenen platen van 80 x 80 cm waarop de geschiedenis van het betreffende object is weergegeven, voorzien van een afbeelding van het gebouw

in de tijd dat het er nog stond. Deze tekst is hieronder weergegeven.

DE REINMAKERSTOREN EN BLANCKENTOREN

(Isendoornstraat, in de bocht bij het Daltoncollege)

Op deze plaats stond van ca. 1320 tot 1854 de Reinmakerstoren als onderdeel van de stadsmuur van de Nieuwstad. Deze ommuring kwam tot stand kort na de samenvoeging in 1312 van Zutphen en de Nieuwstad onder één bestuur. In de halfronde toren woonde na de middeleeuwen de stadsreinmaker, een straatveger in stedelijke dienst. Onder de school liggen de resten van de Blanckentoren. Dit was de noordoostelijke hoektoren van de ommuring. De toren was vierkant en leek op de westelijke tegenhanger: de nog bestaande Kruittoren. De Blanckentoren was hoger en werd in de 15e eeuw wit gepleisterd, vandaar de naam, en voorzien van een hoge spits. Beide torens werden in 1854 gesloopt om plaats te maken voor de cavaleriestallen van de Isendoornkazerne. De Blanckentoren werd in 1997 opgegraven en is onder de school bewaard gebleven en aldaar in de vloer te zien. De Reinmakerstoren werd in 1999 ontdekt. De afbeelding op de steen in gebaseerd op een prent die een anonieme tekenaar in 1854 maakte van de sloop van de torens (zie

▲ **Stadsmuur met Blanckentoren tijdens de opgraving in 1997**

Foto Archeologie gemeente Zutphen

ns gevisualiseerd

afbeelding). De prent wordt bewaard in het Stedelijk Museum. De afbeelding op de steen is een reconstructie van dezelfde situatie in de late middeleeuwen. Op de foto is te zien hoe de Blankentoren in 1997 aan het licht kwam onder het gesloopte Stedelijk Lyceum.

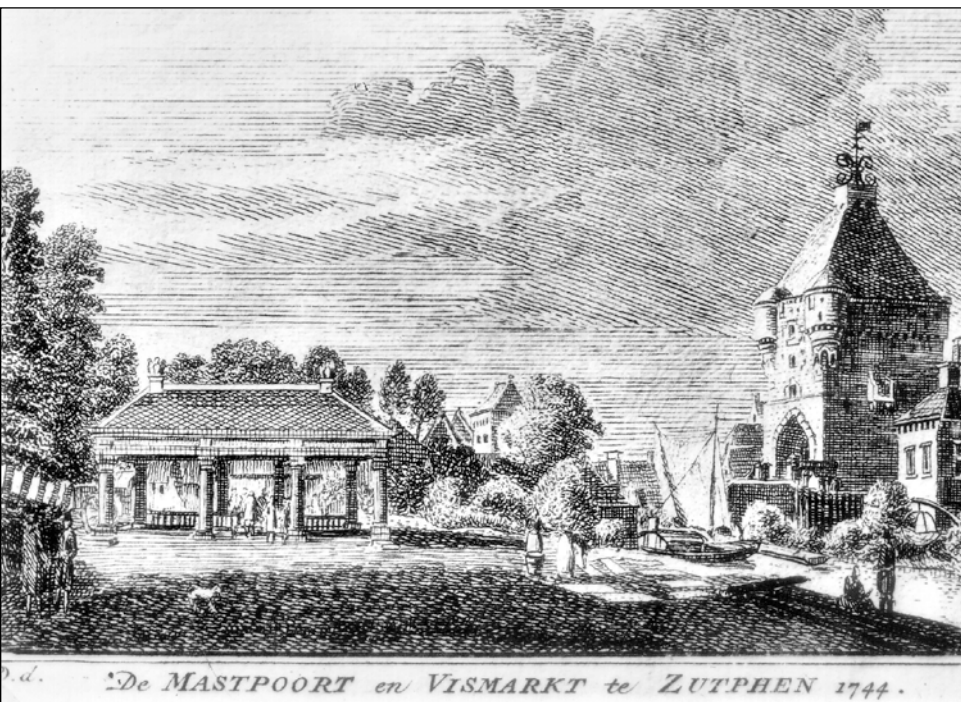
DE SPITTAALBUITENPOORT

(Spitaalstraat, ter hoogte van videotheek Videoland)

Op deze plaats stond de Spitaalbuitenpoort. Het was een eenvoudig vierkant poorthuis met een spitsboogvormige doorgang en een puntdak. De poort werd omstreeks 1390 aan het einde van de Spitaalstraat gebouwd als onderdeel van de omwalling van de Spitaalstad (Polsbroek). Dit nieuwe stadsdeel werd echter niet volgebouwd. De Spitaalstraat ontstond als uitvalsweg buiten de 13e-eeuwse stadsomwalling van de Oude Stad. De straat is genoemd naar het klooster 'Spitaal' van de broeders van de orde van de Heilige Geest die zich bezig hiel-

▲ Spitaalpoort, 1876 Foto Archeologie gemeente Zutphen

▲ Marspoort en vismarkt, 1744 Tek. coll. Stedelijke Musea Zutphen

den met de verzorging van zieken. Ook reizende pelgrims vonden hier tijdelijk onderdak, vandaar de naam Hospitaal of Gasthuis. Het klooster Spitaal was het begin van 750 jaar ziekzorg in Zutphen. De Spitaalbuitenpoort werd in 1877 gesloopt tijdens de ontmanteling van de vestingwerken van Zutphen. De afbeelding op de steen

is gebaseerd op een foto uit 1876 waarop de poort en de aangrenzende muur is te zien kort nadat de aarden vestingwal is geslecht. De foto is een afdruk van een glasnegatief uit de collectie P.L.J. Dullaert, eigendom van de Stichting Wijnhuisfonds en wordt bewaard in het Stads- en streekarchief.

DE MARSPORT

(Marspoortstraat, ter hoogte van huisnr. 19-21)

Op deze plaats stond de Marspoort, onderdeel van de middeleeuwse stadsmuur. Deze poort werd omstreeks 1390 gebouwd aan het einde van de Groenmarkt ter vervanging van een oude Marspoort aan het einde van de Spiegelstraat. De poort werd de nieuwe uitvalsweg naar het westen via het IJsselveer en vanaf 1485 via de vaste brug over de rivier. De poort is genoemd naar de stadsweiden op de Mars aan deze zijde van de IJssel en de Overmars aan de overzijde. In 1533 en in 1596 werden buitenpoorten voor de Marspoort gebouwd in de toen gemoderniseerde vestingwerken om de stad. De poort werd vanaf dat moment de Binnen Marspoort genoemd. De poort verloor zijn defensieve functie in de loop van de volgende eeuwen. In 1820 werd de poort gesloopt. Tijdens de rioolvervangings in 1998 kwamen de funderingen van de poort onder het wegdek aan het licht. De afbeelding op de steen is gebaseerd op een pentekening van de beroemde tekenaar Jan de Beyer uit 1744. Net buiten de Binnen Marspoort lag in de 18e eeuw de overdekte vismarkt. ■

Restauratiefonds hypotheek

Helder, eenvoudig en vooral snel

AANLEIDING

Met de 'Restauratiefonds-hypotheek' heeft het Nationaal Restauratiefonds (NRF), op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, een nieuwe financieringsvorm op de markt gebracht. Voor veel eigenaren van rijksmonumenten betekent dit een eerste kennismaking met het veranderende instandhoudingregime voor de rijksmonumenten.

In de brief van de toenmalige staatssecretaris Van der Ploeg van december 2001 werd de complexiteit van de regelgeving als voornaamste oorzaak aangegeven voor het achterblijven van het tempo in de uitvoering van het landelijk restauratieprogramma voor de rijksmonumenten. Mede daarom heeft men gewerkt aan een subsidiestelsel waarin de eigenaar centraal staat en korte en heldere procedures stimuleren tot een kwalitatief hoogwaardig erfgoedbeheer.

RESTAURATIEFONDS-HYPOTHEEK

Sedert ruim een jaar kunnen met name ondernemers en woonhuseigenaren de restauratie van hun rijksmonument voor een groot gedeelte financieren met een goedkope lening van het NRF. Deze zogenoemde restauratiefonds-hypotheek is een laagrentende lening van 70% van de fiscaal aftrekbare kosten met een bovengrens van 1 miljoen euro.

ENKELE BELANGRIJKE KENMERKEN VAN DIT NIEUWE PRODUCT ZIJN;

- de rente is 5% onder de marktrente tot een minimum van 1% en ligt voor 10 jaar vast
- het betreft een annuïteitenlening met een looptijd van maximaal 30 jaar;
- extra aflossing is geheel boetevrij;
- lening is binnen een termijn van 5 jaar na restauratie overdraagbaar aan nieuwe eigenaar

DOELGROEP

Eigenaren van rijksmonumenten, die hun restauratie fiscaal kunnen verrekenen kunnen een beroep doen op de regeling. Van fiscaal verrekenen is sprake als de restauratiekosten ten laste kunnen worden gebracht van het fiscale inkomen of van de fiscale winst. Of dat het geval is wordt bepaald door het Bureau Monumentenpanden van de Belastingdienst (BBM)

▲ Restaureren betekent ook groot onderhoud. Rechter kapvoet en goot van Beukerstraat 45 tijdens recente werkzaamheden.

foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

te Amersfoort. Om in aanmerking te komen voor de restauratiefonds-hypotheek, dient u voorafgaand aan de start van de restauratie een aanvraag, vergezeld van een restauratieplan, in te dienen bij het BBM voor de vaststelling van de fiscaal aftrekbare kosten. Het restauratieplan wordt opgesteld in overleg met de gemeente. Eén en ander in overéénstemming met de regels omtrent de vergunningverlening van de Monumentenwet 1988.

SNEL DUIDELIJKHEID

Binnen tien weken na de indiening van het verzoek verstrekt het BBM een bindende mededeling omtrent het totaal van de aftrekbare onderhoudskosten. Deze mededeling vormt de grondslag voor de hoogte van de restauratiefonds-hypotheek. In combinatie met het belastingvoordeel wordt een groot gedeelte van de restauratiekosten gedekt. Bovendien biedt het NRF eigenaren de mogelijkheid om de belastingteruggave voor te financieren. Hierdoor kan al tijdens de restauratie over het geld worden beschikt. Desgewenst kan de financiering door het NRF worden gecompleteerd tot een Totaal-financiering.

Om in aanmerking te komen voor een restauratiefonds-hypotheek moet de eigenaar aan een aantal voorwaarden voldoen. Zo dienen onder andere de werkzaamheden "fiscaal relevant" te zijn en moet de aanvrager beschikken over een

monumentenvergunning, die bij de gemeente kan worden aangevraagd.

INFORMATIE

Sinds kort kan een restauratiefonds-hypotheek ook on line worden aangevraagd via de website www.restauratiefonds.nl. Deze site geeft bovendien alle informatie over de activiteiten van het Nationaal Restauratiefonds. ■

DAARNAAST KUNT U TERECHT BIJ DE VOLGENDE INSTANTIES:

Stichting Nationaal Restauratiefonds

Postbus 15
3870 DA Hoevelaken
tel. (033) 2539439 of
www.restauratiefonds.nl.

Belastingdienst/Particulieren Amersfoort

Bureau Monumentenpanden
Postbus 4050
3800 EB Amersfoort
tel. (033) 4505222
www.belastingdienst.nl

Sectie Monumentenzorg

afdeling Bouwen, Wonen,
Monumentenzorg, Dienst Stadswerk,
's-Gravenhof 2
Postbus 41
7200 AA Zutphen
tel. (0575) 587377

Aangename verrassingen in het oude stadhuis

De verbouwing van het oude stadhuis is momenteel in volle gang. In de wetenschap dat het hier om een middeleeuws complex gaat, liggen interessante vondsten in het verschiet. Dat dit geen loze verwachting is, bleek uit de vondst in het middelste pand van het stadhuis van een beschilderd moer- en kinderbintenplafond uit ca. 1450 en een muurschildering uit ca. 1600.

Het beschilderde plafond is opgebouwd uit vier eiken moerbalken, waarop deels eiken kinderbinten steunen. Op dit geheel liggen de planken van de zoldervloer. Ofschoon voor de start van de werkzaamheden wel bekend was dat het ging om een oude balklaag, werd in het duister getast omtrent de afwerking. Pas na verwijdering van tussenwanden, voorzetwanden en steengaasplafonds uit 1953-55 kon een ongehinderde blik op de oude constructie worden geworpen. Op de onderzijde tekenden zich diverse sporen van verdwenen kamertjes en bijbehorende verlagen zich af. Een deel van het plafond is gedurende de eeuwen echter onbeschilderd gebleven, althans op het eerste gezicht. Bij nadere beschouwing bleken de moerbalken een zeer oude decoratieve afwerking te hebben. Deze bestaat uit een overhoekse witte bies op elke hoek over de volle lengte van elke balk, aangevuld met een lunet bij de oplegging van de balk in de muur. Oorspronkelijk hebben de moerbalken gerust op een houten console, waarvan de sporen zich op de onderzijde van de balken

nog aftekenen. Het lunet sluit daardoor niet aan op de muur, maar zo'n dertig centimeter er vanaf. Bij nadere beschouwing bleek in elk lunet nog een zeer fijn geschilderd natuurlijk motief aanwezig te zijn. Het geheel maakt zeer waarschijnlijk deel uit van een meer omvangrijke decoratie uit de tijd van de nieuwbouw uit circa 1450. Een tweede belangwekkende vondst is een muurschildering op de begane grond, die toevallig werd aangetroffen achter een gemetselde voorzetwand. Het gaat om een beschilderd muurdeel van ca. 2 meter breed en 2 meter hoog. De beschildering is in het verleden met diverse lagen witselkalk overgeschilderd en gaandeweg vergeten. Bij het slopen van de voorzetwand scheen er kleur door de witsellagen heen en hier en daar had de witselkalk losgelaten. Reden om een specialist in te schakelen, die het geheel uit rond 1600 dateerde. Op moment van verschijnen van deze editie wordt de muurschildering gerestaureerd, hetzelfde zal met het plafond gebeuren. Meer hierover in een volgende Zutphen MoNumentaal. ■

▲ Eén van de aangetroffen oude moerbalken bij de oplegging in de muur. Goed zichtbaar is de ongedecoreerde plek aan de onderzijde van de balk, die de plaats markeert van een in het verleden verwijderd sleutelstuk.

foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

De "Vliegloods" aan de Hav

De noordzijde van het Zutphense spooreplacement wordt momenteel gedomineerd door de pakhuizen en kantoren van de firma Reesink. Onlangs heeft Reesink al haar activiteiten naar Apeldoorn verplaatst en zijn de gebouwen leeg komen te staan. Het bedrijf dat onder meer handelt in stalen

▲ **Afb.1. Voorgevel Vliegloods, Havenstraat**
foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

constructieonderdelen voor de bouw had ook een zeer grote hal in gebruik, de zogenaamde Vliegloods. Dit artikel is het resultaat van een verkennend onderzoek naar de oorspronkelijke functie en herkomst van deze Vliegloods¹ in opdracht van de gemeentelijke monumentencommissie. Dit is gebeurd in het kader van de procedure tot mogelijke aanwijzing van de loods als rijksmonument. Op moment van schrijven is de uitkomst van deze procedure nog onduidelijk.

BESCHRIJVING EN BOUWGESCHIEDENIS

De Vliegloods is een gebouw met een grondplan van ca. 60 x 68 meter. Het is in 1921 gebouwd² en is oorspronkelijk georiënteerd geweest op de in 1969 gedempte Noorderhaven³. Het grondplan bestaat uit een centrale lichtstraat met links en rechts grote overdekte zijvleugels, afgedekt door flauw naar de zij-kanten afhellende daken. Deze vleugels staan constructief op zichzelf en zijn met elkaar verbonden door middel van de lichtstraat. De zijmuren zijn opgebouwd uit een stalen vakwerk, opgevuld met halfsteens metselwerk. Opvallend is dat beide zijvleugels ten opzichte van elkaar één travee van het stalen vakwerk verschoven zijn gebouwd. Dit verschil is aan de zijde van de gedempte Noorderhaven nog steeds aanwezig. De rechtere vleugel is bij de bouw reeds met een extra beuk uitgevoerd. Een forse samengestelde stalen onderslagbalk, rustend op stalen kolommen vangt de vakwerkliggers voor het dak van deze uitbreiding op. De stalen kolommen hebben in het verleden een ondersteuning met dubbele stijlen vervangen. In 1931 is het gebouw aan de Havenstraat-zijde door ir. H. v.d. Broek uit Rotterdam (later geassocieerd met Bakema) uitgebreid zodat de typische sprong in de plattegrond aan die zijde werd opgeheven en het gebouw met een gerende gevel in de rooilijn van de Havenstraat kwam te staan. Twee vakken van de oorspronkelijke buitengevel zijn inpandig nog volledig intact, van de overige vakken is het metselwerk verwijderd, de stijlen zijn echter nog aanwezig. In de jaren 1960 het gebouw aan de west-zijde (links) nogmaals uitgebreid, waarbij het verloop van de aangrenzende zijstraat moest worden verlegd en enkele pakhuizen moesten worden gesloopt.

▲ **Afb.2. Achterzijde Vliegloods, Noorderhaven, ca 1965**
foto coll. Stedelijke Musea Zutphen

▲ **Afb.3. Centrale lichtstraat in de Vliegloods**
foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

¹ Met dank aan C.J. Willems, H.P. Boer en M. Groothedde voor tips en informatie

² Besluit B&W 18-01-1921

³ J.S. Krijnen, *Cultuur-historische waardestelling Havenstraat/Noorderhaven e.o. de 'Reesinkpanden'. Bebouwing en ruimtelijke context*, Gemeente Zutphen 2001, 10

⁴ Adres: Enschedesestraat 127, 7552 CR Hengelo. In het gebouw is een bouwmarkt gevestigd. Met dank aan dhr R. Vosseveld - Nederlandse Federatie voor Luchtvaartarcheologie - voor het beschikbaar stellen van benodigde gegevens.

enstraat *Een W.O.I - monument in Zutphen?*

▲ **Afb.4. Het dak rust op geklonken vakwerkspanten**
foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

▲ **Afb.7. De Legering van de 4e Verkenningsgroep op vliegbasis Bergen, late jaren 30 van de twintigste eeuw. Opvallend zijn de constructieve overeenkomsten van de loods met de Zutphense Vliegloods.** Uit: Jong, A.P. de, *Vlucht door de tijd: Koninklijke Luchtmacht 75 jaar*, Houten 1988, 57

▲ **Afb.6. Luchtfoto uit 1928 van een deel van de binnenstad met boven de Vliegloods in de oorspronkelijke ruimtelijke context met haven en rechts boven het oude Veemarktterrein** foto coll. Stedelijke Musea Zutphen

▲ **Afb.5. De Havenzijde van de Vliegloods vertoont nog de verspringende plattegrond uit de bouwtijd.**
foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

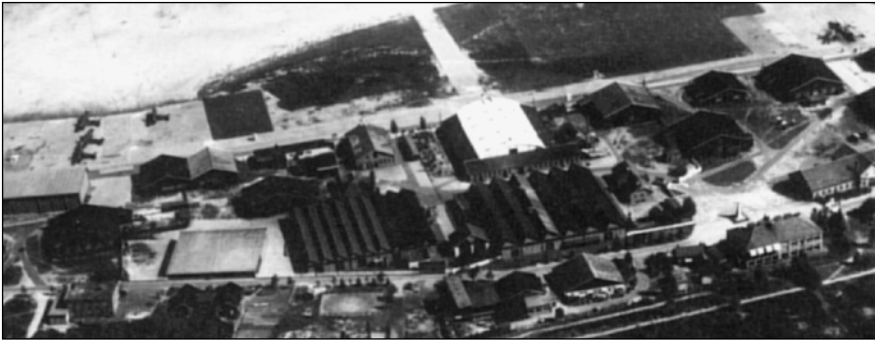
HERKOMST

Met de Vliegloods is iets opmerkelijks aan de hand, gelet op de constructieve kenmerken en de ruimtelijke opzet van het gebouw. Waar ten tijde van de bouw over het algemeen werd gekozen voor een constructie waarbij de ruimte in één keer werd overspannen, is dat voor de bouw van de Vliegloods niet het geval. Op regelmatige afstand zijn namelijk in de ruimte vakwerkstaanders aanwezig, die vakwerkliggers van het dak ondersteunen. Wanneer de Vliegloods vergeleken wordt met foto's van historische, grotendeels verdwenen Nederlandse, Engelse en Duitse vliegtuighangars, dan blijkt dat er veel verwantschap bestaat in constructieve en ruimtelijke opzet. Van een vergelijkbare loods in Hengelo staat inmiddels vast dat daarvoor een Duitse hangar uit W.O.I is gebruikt. Het rechterdeel van de Vliegloods is vrijwel een kopie van de loods in Hengelo⁴. Constructieve en ruimtelijke

opzet en afmetingen zijn nagenoeg gelijk. De hangardiepte bedraagt voor beide constructies 22,20 meter. De breedte verschilt slechts zes centimeter, 66,30 meter voor de hangars van de Vliegloods, 66,24 meter voor de loods in Hengelo. Voor het linkerdeel van de Vliegloods geldt hetzelfde, met het verschil dat de hoofdlijger niet door één, maar door twee stalen vakwerkstijlen wordt opgevangen. Een tweede verschil is dat hoofdlijger en stijlen van het linkerdeel lichter zijn uitgevoerd. De traveebreedte van beide helften is overigens gelijk, net als de constructieve opzet van de liggers en de dakspanten. Beide loodsdelen tellen 12 traveeën van elk ca. 5,50 meter. Uit bovenstaande vergelijking kan maar één conclusie getrokken worden: voor de Vliegloods is gebruik gemaakt van twee hergebruikte vliegtuighangars.

HERGEBRUIK

Het ligt voor de hand een verband te leggen met het Verdrag van Versailles, dat in 1919 de demilitarisatie van Duitsland regelde. Als gevolg van dat verdrag is ook de Luftwaffe ontmanteld. Veel militaire vliegvelden werden in de daaropvolgende periode in gebruik genomen voor de burgerluchtvaart. Andere velden werden gesloten en de gebouwen gesloopt. Dit zal ook voor diverse hangars het geval zijn geweest. Aangezien een hangar zeer goed opnieuw is te gebruiken als loods, magazijn of productiehhal zal

▲ **Afb.9. Vliegkamp Soesterberg in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Opvallend is de diversiteit van gebouw- en hangartypen.** Uit: Jong, A.P. de, Vlucht door de tijd: Koninklijke Luchtmacht 75 jaar, Houten 1988, 53.

een aantal na demontage een nieuwe bestemming hebben gekregen. Zeker in de Duitse grensstreken werd levendig handel gedreven in materialen uit het failliete land, dat bovendien bestuurlijk in een chaos verkeerde. Oorlogsmateriaal is zo terechtgekomen in Polen, maar ook in Nederland. In Nederland was bijvoorbeeld de firma Ribberink uit Hengelo (Ov.) op dit vlak actief⁵. Opmerkelijk genoeg is uit onderzoek in het bedrijfsarchief van de firma Reesink gebleken dat de benodigde constructiedelen voor de Vliegloods mogelijk reeds in 1918 zijn aangekocht⁶. De Duitse demilitarisering hoeft daarom niet van invloed te zijn geweest op de aankoop van de loods.

FOKKER

In de aanloop naar de demilitarisatie van het Duitse leger en luchtmacht hebben diverse vliegtuigconstructeurs waaronder Junkers, Dornier en Fokker de wijk naar het buitenland genomen om confiscatie van materieel en ontmanteling te ontlopen. De firma van Anthony Fokker wachtte in 1919 hetzelfde. Fokker heeft daarop een goed voorbereid geheim transport van materieel van Schwerin naar Nederland opgezet en uitgevoerd. Een zestal treinen met totaal 350 wagonladingen vliegtuigonderdelen, motorblokken, reservedelen en machinerieën is in de zomer van 1919 naar Amsterdam gereden via grensovergang Oldenzaal⁷. Het is mede door de aard van het transport vrijwel zeker dat Fokker het fabriekscomplex te Schwerin compleet heeft achtergelaten en geen opstallen of loodsen vanuit Duitsland naar Nederland heeft meegevoerd. Tot in 1926 werd in de fabriek van de tot Schweriner Flugzeugwerke herdoopte Duitse tak van Fokker nog vliegtuigen gefabriceerd⁸. De mogelijkheid dat de Vliegloods of delen daarvan afkomstig zou zijn van de Duitse Fok-

kerfabriek moet nihil worden geacht.

UNICITEIT EN AUTHENTICITEIT

Vliegtuighangars uit de eerste wereldoorlog zijn betrekkelijk zeldzaam. Veel vroege exemplaren zijn in de loop van de jaren 1920 gesloopt en vervangen door grotere hangars als gevolg van de toename van de burgerluchtvaart en de grotere vliegtuige die daarvoor nodig waren. Dit kon op grote schaal gebeuren doordat veel militaire vliegvelden na de oorlog als luchthaven voor de burgerluchtvaart werden ingezet. Dit proces speelde in heel Noordwest Europa. Een enkel militair vliegveld behield zijn functie en mede daardoor zijn enkele historische vliegtuighangars bewaard gebleven. Voor zover bekend staat in Nederland de oudste nog in functie zijnde hangar op luchtmachtbasis Soesterberg en dateert uit 1928. Ook in Duitsland zijn nog maar enkele vroege hangars over. Het leeuwendeel is in en na 1919 ontmanteld als gevolg van de uitvoering van het Verdrag van Versailles. Waar dit

niet gebeurde is in de tweede wereldoorlog een groot deel van de overgebleven W.O.I hangars alsnog verloren gegaan. Al met al kan gesteld worden dat Duitse vliegtuighangars daterend uit de eerste wereldoorlog inmiddels een hoge zeldzaamheidswaarde hebben⁹.

RESUMÉ

Afgaande op de beschikbare informatie is gebleken dat de Vliegloods is opgebouwd uit twee hergebruikte hangars afkomstig van Duitse vliegvelden die in W.O.I hebben gefunctioneerd. De firma Reesink heeft reeds in 1918 de constructiedelen ten behoeve van de loods aangekocht. In 1921 zijn deze tot een nieuwe loods met een verbindende lichtstraat getransformeerd. Daarbij is de constructieve en ruimtelijke opzet van de hangars nagenoeg ongewijzigd gebleven. Vliegtuighangars uit deze periode zijn in Nederland, maar ook in Duitsland, zeer zeldzaam. Slechts enkele exemplaren zijn bewaard gebleven. De Vliegloods is bovendien letterlijk groot industrieel erfgoed. Grote hallen en loodsen met geklonken vakwerkspanten en –liggers zijn in Nederland betrekkelijk zeldzaam geworden. In Zutphen is de Vliegloods de oudste, nog bestaande bedrijfshal van deze omvang. Het zou mooi zijn als dit voor Zutphen en Nederland unieke deel van haar industrieel verleden behouden kon blijven. Streven naar behoud ter plekke verdient natuurlijk de voorkeur. Mocht dit niet haalbaar zijn, dan is er wellicht na demontage een luchtvaartmuseum gelukkig mee te maken. De aankoop van een Concorde door het Techniekmuseum te Sinsheim (D) lijkt bijna aanleiding genoeg. In de Vliegloods is ruimte in overvloed! ■

▲ **Afb.10. Vliegveld Ypenburg bij Den Haag met rechts het hangartype dat ook voor de vliegloods is gebruikt. Situatie tussen 1936-39.** Uit: Jong, A.P. de, Vlucht door de tijd: Koninklijke Luchtmacht 75 jaar, Houten 1988, 53.

LITERATUUR

Dierikx, Marc, *Dwarswind. Een biografie van Anthony Fokker*, Den Haag 1997
Krijnen, J.S., *Cultuur-historische waardstelling Havenstraat/Noorderhaven e.o. de 'Reesinkpanden'. Bebouwing en ruimtelijke context*, Gemeente Zutphen 2001

⁵ Vriendelijke mededeling dhr. Hazewinkel - KNWVL, afd. Luchtvaartkennis

⁶ Vriendelijke mededeling dhr. Ellenbroek. De gebruikte bron, een gebouwen-inventarisatielijst uit de jaren 1950, is volgens hem echter discutabel.

Een publicatie van zijn hand over de bedrijfsgeschiedenis van de firma Reesink is momenteel in voorbereiding.

⁷ Marc Dierikx, *Dwarswind. Een biografie van Anthony Fokker*, Den Haag 1997, 74

⁸ ibidem

⁹ Vriendelijke mededeling drs. P.J. Grimm - studiegroep luchtvaart 1939-1945, werkgroep vliegvelden

Paltprijs 2003 naar "Wilten-panden"

▲ **De voormalige Wiltenpanden, nu in gebruik door modezaak Nuy. Van links naar rechts Korte hofstraat 2, Houtmarkt 47, 49 en 51. De nieuwe winkelpuien zijn ontworpen door KdW Architecten**

foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

Het is goed gebruik om de opening van Zutphen op Zondag door de wethouder te laten verrichten en hem bekend te laten maken welk pand de Paltprijs 2003 krijgt toegelikt. Met deze handeling worden de daarbij behorende stoffelijke bewijzen, zoals daar zijn een fraai gecalligrafeerde oorkonde, een

muurschildje en een bescheiden geldbedrag, overhandigd aan de betreffende ondernemer.

Uit drie genomineerde panden werd door wethouder K. Luesink de winnaar bekend gemaakt. De prijs voor het meest onderscheidende project ging naar de heer Leeuwen-

Op 18 april jongstleden is met het openen van de manifestatie Zutphen op Zondag ook de Paltprijs weer uitgereikt. Deze restauratieprijs wordt één keer per jaar vergeven ter gelegenheid van een voor de binnenstad van Zutphen onderscheidende restauratie of renovatie van een winkelpand, dat in het voorgaande kalenderjaar is gerealiseerd.

De Paltprijs, Zutphense restauratieprijs

In 1997 nam de stichting Zutphen Promotie het initiatief een prijs in het leven te roepen die als doelstelling had - en nog steeds heeft - om ondernemers in de schijnwerper te plaatsen, die zodanig in hun pand investeren dat het op historisch verantwoorde wijze meer allure krijgt.

De stichting waardeert de initiatieven van deze ondernemers zeer, omdat die er aan bijdragen het aantrekkelijke karakter van de stad danig te versterken. De historische binnenstad van Zutphen kan immers elke impuls gebruiken om zich nog verder te ontwikkelen en sterker te positioneren als unieke winkel- en verblijfsstad. De prijs, die de naam Paltprijs kreeg, herinnert aan de functie van de nederzetting Zutphen in de negende, tiende en elfde eeuw. Op het 's-Gravenhof bevond zich een keizerlijke palts, een tufstenen romaans gebouw, dat omstreeks 1050 werd gebouwd in opdracht van de Duits Roomse Keizer Hendrik III (1040-1054) als lokaal statement van keizerlijk gezag. Later was de palts in gebruik bij de graven van Zutphen, in eerste instantie bestuursambtenaren

van de keizer en vervolgens de graven van Gelre. Om de prijs te kunnen toekennen was en is beoordeling nodig van openbaar toegankelijke panden die in het voorafgaande jaar na een fikse renovatie zijn opgeleverd.

De beoordeling wordt gedaan door een door de stichting Zutphen Promotie benoemde jury, die bestaat uit de volgende personen:

- mevrouw Prins, deskundig adviseur van de gemeentelijke monumentencommissie
- de heer ten Anscher namens het Wijnhuisfonds
- de heer Riemens van het Stads- en Streekarchief namens de Gemeente Zutphen
- de heer Christiaans namens Ondernemers vereniging Zutphen

- tot slot de stichting Zutphen Promotie, vertegenwoordigd door de voorzitter van de jury.

De jury plaatst een oproep in de Zutphense Koeier om ondernemers op de mogelijkheid te wijzen hun pand voor de Paltprijs voor te dragen. Daarnaast dragen de individuele leden van de jury panden voor die hen zijn opgevallen. Vervolgens worden de panden uitgebreid bekeken en maken de individuele leden van de jury hun eigen voorkeur bekend. Daarna wordt getracht consensus te bereiken over de nominatie van een drietal panden waaruit uiteindelijk de winnaar moet worden gekozen. Net als in alle voorgaande jaren is ook dit jaar weer de benodigde consensus in goede harmonie tot stand gekomen en kon mevrouw Prins aan de slag met het opstellen van een uitgebreide en zeer deskundige beschrijving van de betreffende panden.

Albert Dekker, voorzitter jury Paltprijs.

burg van de firma Nuy, eigenaar van de panden Houtmarkt 47 en 49, beter bekend als de "Wilten-panden".

Onderstaand is het juryrapport van de winnaar opgenomen, alsmede van de twee andere genomineerde panden, Beukerstraat 20 en Spitaalstraat 42.

HOUTMARKT 47, HERENMODEZAAK VAN DE FIRMA NUY

De Houtmarkt, de middelste markt van de drie in de Late Middeleeuwen ontstane markten, onderscheidt zich van de andere markten doordat ze in een bocht is gesitueerd. Wanneer men vanuit het westen via de Groenmarkt of via het zuidoosten over de Zaadmarkt het centrum inloopt in de richting van de Houtmarkt dan vormt de bebouwing aan deze markt een beeldbepalend gezicht waaraan de binnenstad veel van haar identiteitswaarde ontleent. In de eerste plaats neemt de Wijnhuistoren op de zuidwest hoek met de Lange Hofstraat een prominente plaats in. Maar vervolgens moet ook worden geconstateerd dat de monumentale panden daar tegenover op de hoek van de Houtmarkt en de Korte Hofstraat in hoge mate bijdragen aan het karakteristieke stadsbeeld dat zo kenmerkend is voor de binnenstad van Zutphen. De Houtmarkt vormt onderdeel van het 'Rondje', de kring van de voornaamste winkelstraten in de binnenstad. De bebouwing op de Houtmarkt, vergelijkbaar met de bebouwing aan de twee andere markten, bestaat voornamelijk uit grote laatmiddel-

eeuwse diepe en brede huizen.

Nummer 47 behoort tot het zogeheten diepe huis dat in de veertiende eeuw is gebouwd. Het werd in de zestiende eeuw aanzienlijk vergroot door ophoging met een topgevel in renaissancestijl. Het pand, dat onderkelderd is, bevatte een begane grond met een insteek, een verdieping en een zolderverdieping gedekt door een kap met de nok haaks op de markt. Rond het midden van de negentiende eeuw is de huidige voorgevel tot stand gekomen en de zestiende-eeuwse kap gewijzigd. Het is aannemelijk dat dit rond 1860 zal zijn gebeurd toen de firma Wilten het pand kocht. De familie had zich reeds rond 1840 gevestigd op deze locatie om een manufactuurwinkel te beginnen. De winkel ontwikkelde zich tot een woninginrichtingzaak en werd met twee aan de rechterzijde belendende panden uitgebreid. Het is aan deze firma te danken dat de drie panden aan de Houtmarkt decennia lang met de naam de 'Wiltenpanden' werden aangeduid. Na het overlijden van de laatste Wilten in 2001 is het pand nummer 47 (met de overige twee panden) via verkoop in andere handen gekomen. Kort daarna werd op zorgvuldige wijze begonnen met de ontmanteling van het inwendige en gestart met de vernieuwingen van zowel het in- als het exterieur. De bestemming winkel – zo ook van de andere twee panden – bleef gehandhaafd. Uit historische afbeeldingen is bekend dat de winkel met nummer 47 rond 1900 voorzien was van een hoge winkelpui in neoclassicistische stijl die over de volle hoogte

van de begane grond en de insteek liep. In 1928 werd zowel de pui als de bovenafsluiting van de gevel vernieuwd in de toen heersende stijl van de Amsterdamse School. Op de begane grond werd een nieuwe pui, bestaande uit twee etalages met in het midden een verdiept portiek, aangebracht die met een brede band van gepolijste zwart marmeren platen werd omlijst. Deze omlijsting werd ter hoogte van de insteek voortgezet in de vorm van een zwart gesausde gepleisterde band, waardoor er als het ware één hoge pui werd verkregen. De architectonische verschijningsvorm van de pui is tijdens de recent uitgevoerde renovatie gerespecteerd. De afmeting van de hoge pui is gehandhaafd. De nieuwe omlijsting die uit zwart-grijze hardstenen platen bestaat, omvat ook het driedelige bovenlicht zodat de verticaliteit van de gevelindeling is behouden, maar tevens is versterkt. De insteek is verdwenen, want er is een laag plafond aangebracht. Men ervaart nog altijd de historische diepte van het pand, ook in de nieuwe winkel. De herenmodezaak loopt door in het rechter belendende pand, maar is van nummer 47 gescheiden door een tussenmuur, waarin een doorgang is gemaakt. Hoewel het hier één zaak betreft, is zowel aan de pui als aan het interieur duidelijk af te lezen dat het om twee gebouwen gaat, conform het beleid dat 'individualisering' van panden tot doel heeft. Dankzij de renovatie van de panden (het derde pand is inmiddels ook gereed) op deze stedenbouwkundige zo belangrijke plek heeft de binnenstad op deze hoek van de Houtmarkt via een eigentijdse aanpak een nieuwe monumentale uitstraling gekregen die het karakteristieke stadsbeeld van de markten accentueert. Vermeldenswaard is de aanwezigheid van een hergebruikte eiken balk met een gerestaureerde zestiende-eeuwse rankenbeschildering, die in pand nummer 49 een mooi plekje heeft gekregen. De balk is hiervoor, na voltooiing van de restauratie, enkele decimeters ingekort.

BEUKERSTRAAT 20/20A, SCHOENENZAAK VAN DE FIRMA ENGELEN

De Beukerstraat vormt vanouds een belangrijke winkelstraat in het centrum van de stad. De straat maakt deel uit van het zogeheten Rondje. In de dertiende eeuw hadden zich hier al tal van handelaren en ambachtslieden gevestigd. De naam Beukerstraat is te danken aan één van deze ambachtelijke functies, want Beuker is afgeleid van het middelnederlandse, respectievelijk westduitse woord Bodiker en Budicker dat kuiper betekent. Nog steeds luidt de moderne Duitse vertaling voor kuiper "Böttger".

▲ De twee nieuwe puien van Beukerstraat 20 (links) en 22, ontworpen door KdW Architecten. foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

De bebouwing aan beide zijden van deze hoofdwinkelstraat wordt vanouds gekenmerkt door een compacte, voornamelijk aaneengesloten bebouwing van redelijk forse panden met sinds de negentiende eeuw een winkelbestemming op de begane grond en daarboven een woonfunctie. Het merendeel van de panden in deze straat is in de Late Middeleeuwen ontstaan en heeft tot ver in de zeventiende eeuw een middeleeuws karakter behouden. Aanvankelijk waren de panden voorzien van een topgevel, maar vanaf de

▲ **De pui van Spitaalstraat 42, Jugendstil-kader met Art-Deco glas-in-lood**

foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

achttiende eeuw werden deze gewijzigd in een lijstgevel. Deze tendens zette zich vooral in negentiende eeuw voort. Ook veel panden in de Beukerstraat, waaronder nummer 20, kreeg in die periode een lijstgevel. Rond 1900 deed de mode zijn intrede om winkelpuien in de trant van de toen heersende stijlen te vernieuwen. De winkelpui Beukerstraat 20 onderging – voor zover te achterhalen – zijn eerste verbouwingen in 1919 in de toen karakteristieke neoklassicismische bouwstijl. In 1935 werd die echter alweer vervangen door een strakkere functionalistische stijl die vervolgens in 1964 en 1978 weer aan de smaak van die tijden werd aangepast. In 1985 vond een verandering plaats, waarbij een nieuwe winkelpui voor de nummers 20 en 22 werd gemaakt: een doorgaande pui (als het ware een groot 'gat' met daarboven een zware luifel) die ononderbroken doorliep over beide panden. In 2003 is deze pui vervangen door een nieuwe pui met een eigentijdse uitstraling waarbij ter hoogte van de begane grond individualisering van beide panden heeft plaatsgevonden. In navolging van de visie betreffende winkelpuiharmonisatie heeft zowel nummer 20 als 22 een eigen aanzien gekregen: beide panden staan, zoals dat in het jargon heet, weer 'met beide poten op de grond'.

De vernieuwing is in duurzaam materiaal uitgevoerd. Nummer 20 bevat de ingang tot de schoenwinkel. Deze ingang bestaat uit een

▲ **Gevel Spitaalstraat 42**

foto J.S. Krijnen - Gemeente Zutphen

Straatliefde

Toen ik in 1990 voor het eerst door de Marspoortstraat de Groenmarkt op liep, stond ik even aan de grond genageld. Een warme adembenemende opwinding schoot naar mijn hoofd: verliefd op een straat. Was het de warme beslotenheid? Toch ook was er de ruimte met die bocht achter de Wijnhuistoren. Nieuwsgierig werd ik naar verderop, óm de bocht. Hongerig naar meer struikelde ik vooruit over de basalkoppen. De bestrating dwong mij kalm aan te doen. Bij het Ravenstraatje ergens kwam ik opnieuw tot stilstand; overweldigd door het decor van de Zaadmarkt met op het eind het machtige Bolwerk en de Drogenapspits daarachter. Hier wil ik nooit meer weg, schoot het door mij heen! Pas later kwam besef van echt en mooi bedrog: de nepgotische torenspits: maar ruim 100 jaar oud. Maar de liefde bleef. Bij de Korenbeurs ben ik toen naar binnen geschoten; ik dronk en kwam in een roes. Die nacht sliep ik voor het eerst met Zutphen in de Kloostertuin.

Zutphen mist een levend plein, vindt het gemeentebestuur, geloof ik. En daar zit wat in. De markt is een raar soort straat; een brede, kromme, fantastische pleinstraat. Het moet anders; weemoed bekruipt mij. De Houtmarkt wordt een uitgevlakt voetgangersdomein. Autoloze rust van vroeger keert weer. Weg kinderkopjes. Kunnen we ze niet nog ergens bewaren of hergebruiken in plaats van ze te verpatzen? Is er niet ergens in Zutphen zo'n plek die nog onthaast moet worden?

Cornelis

in drie onderdelen opgevatte poortopening, die van buiten naar binnen gezien bestaat uit: een gepleisterde omranding die als buitenomlijsting fungeert met daarbinnen een omlijsting van gezandstraalde glaspanelen en daar weer binnen een vrij zware in hout uitgevoerde omlijsting die het kozijn rond de winkelgang vormt. Zowel de schaal, de geleding, de sobere reclamevoering als de toegepaste materialen, kortom het ontwerp van deze pui vormt een goed voorbeeld van een moderne pui die opvalt vanwege zijn eigentijdse uitstraling, maar tevens in evenwicht is met zijn omgeving en past bij het achttiende-eeuwse aanzien van het pand.

SPITTAALSTRAAT 42, SCHOENENZAAK VAN DE FIRMA HOETINK

De Spitaalstad is in de veertiende eeuw ontstaan. Langs de uitvalsweg, de Spitaalstraat geheten, verrees al vroeg een aaneengesloten lintbebouwing. De panden die aan beide zijden van de straat werden opgetrokken, waren vanouds gering van omvang. Ze hadden de bestemming van woonhuis en onderkomen voor kleine neringdoenden en ambachtslieden. De bebouwing bestond voornamelijk uit huizen van één bouwlaag hoog, zoals nu nog kan worden waargenomen. Toen in de loop van de negentiende eeuw de handel zich van buiten naar binnen ging verplaatsen, vanaf de markten naar een gebouw, werden ook diverse panden in de Spitaalstraat tot 'winkelhuis' ingericht. Vertrekken op de begane grond aan de straat werden tot winkel ingericht met daarachter en boven wonen. De tijdspanne waarin deze ontwikkelingen in de Spitaalstraat plaatsvonden, is aan de diversiteit van de architectonische stijlen en bouwmaterialen van de winkelpuien nog altijd

af te lezen. Er komen in deze straat zowel winkelpuien voor in de zogeheten neo-stijlen uit rond 1900 en opvallend goed bewaard gebleven Jugendstil- of Art Decopuien uit het begin van de twintigste eeuw als puien met de karakteristieke architectonische kenmerken van de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw.

Nummer 42 heeft tot op heden zijn winkelpui uit de jaren dertig van de twintigste eeuw met handhaving van elementen uit het eerste decennium van de twintigste eeuw goed behouden. Het pand dat zijn huidig aanzien in het laatste kwart van de negentiende eeuw heeft gekregen, bevat waarschijnlijk in de kern nog oudere onderdelen. In 1905 werd dit pand voorzien van een nieuwe winkelpui, een zogeheten klinknagelpui. De pui werd aan weerszijden afgesloten met stijlen van hardgebakken rode baksteen met bovenaan een bekroning in de vorm van een hardstenen kapiteel, waarop op sobere wijze aan de classicistische stijl ontleende siermotieven werden aangebracht. Aan de bovenzijde werd een stalen (klinknagel)puibalk gelegd die aan de bovenkant werd afgesloten met een profiellijst van rode baksteen. In 1934 werd de pui volgens de bouwtrant van die tijd vernieuwd. Er werd een nieuwe in hout uitgevoerde pui binnen de bestaande omlijsting van 1905 gerealiseerd van het type verdiept portiek met aan weerskanten een etalage en daarboven een zogenaamd bovenlichtfries: een doorgaande strook ramen met gekleurde glas-in-loodruitjes. In 1978 werd, zoals bij zoveel winkels in die tijd, net boven de etalages een diepe luifel opgehangen die de winkelpui als het ware in tweeën deelde en het bovenlichtfries aan het oog ontrok.

Recent heeft deze winkel een renovatie ondergaan waarbij de karakteristieke architectonische

bijzonderheden van de pui uit twee verschillende perioden weer in het zicht zijn gebracht. De luifel is weggehaald, zodat de bovenlichtstrook met zijn gekleurde glas-in-loodruitjes, die in een voor de jaren dertig van de twintigste eeuw karakteristiek patroon zijn gelegd, weer zichtbaar zijn. Ook de relatie tussen het bovenlicht en de etalages met in het midden de entree wordt weer in zijn geheel beleefd. De samenhang tussen de omlijsting uit 1905 en de pui uit 1934 is niet alleen goed, maar ook fraai en dit is vooral te danken aan de kwaliteit van deze winkelpui. De detailleringen, die op de diverse onderdelen worden aangetroffen, zijn gespaard of zorgvuldig gerestaureerd. Ook het kleurenschema dat op de pui wordt aangetroffen, is historisch gezien juist voor de perioden waarin deze pui is ontstaan.

Gegevens betreffende panden zijn ontleend aan: Inventarisatieformulier ten behoeve van de gemeentelijke monumentenlijst te Zutphen; gemeente Zutphen Bouwdossier afdeling Bouwen, Wonen en Monumentenzorg; gemeente Zutphen. ■

▲ Spitaalstraat 42 begin jaren tachtig van de twintigste eeuw.

foto Stichting de Oude HBS

M. Groothedde, J.S. Krijnen
Eindredactie J.S. Krijnen, tel. (0575) 587376

Gratis losse exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar op de volgende locaties:

In de hal van het Stadhuis, 's-Gravenhof 2.
Stadsarchief Zutphen, Spiegelstraat 13
Stedelijk Museum, Rozengracht 3

DRUK EN Vormgeving

Walburg Grafische Diensten Zutphen,
oplage 1000 exemplaren

Colofon

Voor vragen over de verschillende aspecten van monumentenzorg kunt u met de volgende medewerkers contact opnemen:

Dhr. J.K. Blanksma	0575-587377
subsidies	
Mw. A. Koster	0575-587326
vergunningen	
Dhr. J.S. Krijnen	0575-587376
bouw- en cultuurhistorisch onderzoek	
Dhr. J.J.P. van Stiphout	0575-587309
administratief- juridische zaken	
Dhr. M. Groothedde	0575-510229
archeologie	

Deze uitgave wordt toegezonden aan belanghebbenden en geïnteresseerden. U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of een abonnement nemen.

Bel hiervoor naar de eindredactie of anders naar bovenstaande nummers.

ZUTPHEN MONUMENTAAL IS EEN UITGAVE VAN:

Dienst Stadswerk van de gemeente Zutphen, afdeling Bouwen, Wonen en Monumentenzorg, Postbus 41, 7200 AA Zutphen.
Redactie: J. Kremer, M. Louwes,